

տառնոյ տաճար էր եւ Աստուծոյ հոգին ձեր մէջ կը բնակի. եթէ մէկը Աստուծոյ տաճարը ապականէ, Աստուած զանիկա պիտի ապականէ, որովհետեւ Աստուծոյ Տաճարը սուրբ է, ինչպէս որ դուք էք» (Ա. Կրօն. Գ. 16-17): Մարմինը յայրատութեան համար չէ. Տիրոջ համար է եւ Տէրը մարմնոյն համար է. «Մարմինը պոռնկութեան համար չէ. հապա Տիրոջ համար եւ Տէրը մարմինն համար: եւ Աստուած որ Տէրը յարոյց, մեզ ալ պիտի յարուցանէ իր գորութիւնով: Փախէ՛ք պոռնկութենէ. ամէն մեղք որ մարդ կը գործէ՝ իր մարմնէն դուրս է, բայց ան որ կը պոռնկի՝ իր մարմնին դէմ կը մեղանայ: Զէ՛ք զիսեր որ ձեր մարմինները տաճար են Սուրբ Հոգիին որ մեր մէջն է, որ Աստուծով ստացած էր եւ որ դուք ձեր անձին չէք պատկանիր: Վանձի շատ մեծ զեղով ծախու առնուեցար, ուրեմն փառաւորեցէ՛ք զԱստուած ձեր մարմիններուն մէջ» (Ա. Կրօն. Զ. 13-20):

Մեր մարմինները այսպէս սանձադարձ ելլալով, զայն ճշմարտապէս սրբազան տաճար մընկու եւ զայն մեր հոգւոյն հրաշալի գործիքը դարձնելու համար անհրաժեշտ է որ մեր մարմինները Աստուծոյ ընծայներ իրր կենդանի՝, սո՛ւրբ եւ հաճին՝ զո՞հ մը, որը պիտի ըլլայ մեր կողմէ բանաւոր պաշտօն մը» (Հոսով. ԺԻ. 1):

Մաճեցար

ՂԵՒՈՆԴ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

ԲԵՔԳԼԵՆԷՄԻ ԺԱՆԱԳԱՐԱՆԻՆ ՎԵՐԱՅ

1.— Մեր այս յօդուածը պիտի ունենայ երեք հատուած. Ա. — Ծանուցուած վանքին եւ եկեղեցւոյն հաստատութիւնը. Բ. — Անոր Հայկական վերաշինութիւնը, ձեռագիր «ձառնարի» մը համաձայն, Գ. — Նոյն վանքին յիշատակութիւնը Սաղիմական ծիսարանաց մէջ: Երուսաղէմի մէջ կամ գուրսը գտնուած բոլոր եկեղեցիներն եւ ուխտատեղիները կառուցուած են ի պատիւ Քրիստոսի տնօրինական գործերուն, ինչպէս նաեւ Ս. Կուսին եւ կամ Ս. Խաչի յիշատակին. յետոյ հիմնուած են տաճարներ՝ սուրբերու անունով: Սրբափայերն եւ տօներն նախապէս միայն Երուսաղէմի յատուկ էին, տեղական բնոյթ ունէին. համանման հաստատութիւններ եւ տօնակատարութիւններ չորրորդ դարուն միայն

տարածուեցան քրիստոնեայ աշխարհին մէջ: Ի հնումն ինչո՞ւ չիւնուած էր Բեթղէնէմի ճանապարհին վրայ գտնուած վանքը. — Երուսաղէմէն Բեթղէնէմ վեց հոռմէական մղոն կը հաչուուի հին ճանապարհով. վերջիշեալ Ս. Աստուածածնի վանքը կառուցուած էր Բեթղէնէմի ճանապարհին վրայ, Երուսաղէմէն երեք մղոն հեռաւորութեամբ, ճիշդ կէս ճանապարհին, Հրաքելի գերեզմանին եւ Յունաց Ս. Եղիա վանքին խիստ մօտիկ: Քրիստոնեայ բաւալալատութիւնը՝ եկեղեցւոյ վաւերական Աւետարաններէն դատ, կարգ մը անվաւեր գրքեր եւ օգտագործած եւ իր ներշնչութեամբ բրած է, մասնաւորապէս Յակոբոս Տեառնեղբոր «Նախաւետարան» կամ «Քրիստոսի Մանկութեան Աւետարանը», որ հայերէն ալ թարգմանուած եւ տպագրուած է, ներշնչումներ տուած է ջերմեհոսի հաւատացեալներու՝ որ կարողացեր են անոնց շինիչ պատմուածքներու ազդեցութեամբն ստեղծելու քրիստոնէական բեղուն արուեստ մը: Բեթղէնէմի կէս ճանապարհին վրայ կառուցուած այդ վանքը Քրիստոսի Մանկութեան Աւետարանէն ծագում առած է: Տիրամայր Ս. Կոյսը՝ Յովսէփին եւ այլոց հետ, Քրիստոսի ծնունդէն յառաջ, Երուսաղէմէն կը ճամբորդէ դէպ ի Բեթղէնէմ: Ան, երեք մղոն ճամբորդելէ յետոյ, ջրհորի մը քով կը հանգչի: Արարներ այդ տեղւոյն կ'ըսեն Գաբիզմա, որ կը նշանակէ տեղի համազանգ: Ս. Կոյսը, նոյն միջոցին, դարձեալ ըստ Մանկութեան Աւետարանին, կը յարէ թէ՝ «Աչքերուս երկու ժողովուրդներ կ'երեւան, մին՝ հեկեկազին կ'արտասուէ եւ կը հեծէ, միւսն՝ մեծապէս կը խայտայ եւ կը հրճուի»: Ահա՛, ըստ աւանդութեան, Ս. Կուսին այդ հանգստեան տեղւոյն վրայ է որ քրիստոնէական ջերմեհոսիները կառուցած է վանք ու եկեղեցի, ի յիշատակ եւ ի պատիւ Ս. Կուսին: Մետափրասա՝ Յոյն Սրբազիրը (ԺԷԴ դար) կը յիշատակէ զանոնք եւ կ'ըսէ թէ անոնք կառուցուած էին, երգ դարուն, «Բեթղէնէմի ճանապարհին վրայ ի յիշատակ Տիրամօր», եւ այն վանքին տեսուչն էր, 460ին, Ս. Թէոդոս՝ նշանաւոր մենակեացը, Բեթղէնէմի արեւելեան կողման, իր սեփական վանուց շինութենէն առաջ (Migne, P. G. Հատ. 119, էջ, 476): 570ին

Իտալացի Անտոնինոս ուղևորը կանգուն տեսած է նոյն վանքը, իր բոլոր շէնքերով, որ հաւանաբար կործանուեցաւ պարսկական յարձակումներէն (614), և կամ Ֆաթիմեան էլ Հաքէմի (996-1021) հակաքրիստոնէական հրամանաց հետեանքով: 1106-ին, ռուս վանահայր Դանիէլ կ'այցելէ այս ուխտատեղին և իր «ուղեգրութեան» մէջ կը յիշէ թէ եկեղեցի և վանք մը շինուած էր այս տեղ ի պատիւ Ս. Կուսին, բայց այժմ, կը յարէ, անոնք աւերակ վիճակ մը ունին. այս է պատճառը որ չի յիշատակուիր ան մեր Ս. Աթոռոյ Մատենադարանին Մարկոս զրչի ընդօրինակած ձեռագրին (թ. 1190) Ս. Տեղեաց հին չուցակի մը մէջ, հաւանաբար լատիներէնէ թարգմանուած, իսլաւերաց ժամանակ: Ուրիշ ուղբիւրէ ալ կը տեղեկանանք թէ Բեթղեհէմի Ս. Մանդեան եկեղեցին տիրացած էր նոյն Գաթիկմայի (Ս. Կուսի այս վանքին) հոգեբուն և այգիներուն, ու կը վայելէր անոնց արդիւնքը. (Bethléem, le Sanctuaire de la Nativité, էջ, 141): Այս վկայութեանց համաձայն, նոյն վանքը գոյութենէ դադրած էր ԺԲԻԳ դարուն:

2.— Վերեւ յիշեցինք արդէն թէ Բեթղեհէմի ճանապարհին վրայ գտնուած Ս.

Աստուածածին վանքին տեսուչն էր Ս. Թէոդոս, որ ժամանակ մը նոյն պաշտօնը վարելէ վերջ,

մեկնած էր Բեթղեհէմի արևելեան կողմը և հիմնած էր Skyr Տոսի կոչուած վանքը. աւանդութեան մը նայելով, ըստ Մետափրաստի, (Migne, P. G. Հատ. 114, էջ, 478), երբ մոգերը զիշեր մը այս տեղ հանգչած են, երբ հրէշտակէն հրաման ըստացան, վերադառնալ իրենց երկիրը, առանց նրուսաղէմ հանդիպելու: Ս. Թէոդոսի վանքը ունէր չորս եկեղեցիներ, Հայոց, Արարաց, Պարսից և սլաւախօս վանականաց համար: Նոյն դարուն, վանականներ կային՝ որ անխտիր իրենց վանքերուն մէջ կ'ընդունէին ամէն ազգէ վանականներ, որ իրենց սեփական լեզուաւ, ուրոյն ուրոյն կը կատարէին եկեղեցական պաշտամունքը. այդպէս էր նաև Ս. Թէոդոսի վանքին մէջ. Հայք ալ իրենց մայրենի լեզուով հո՛ն կը կատարէին եկեղեցական արարողութիւններն: Ս. Թէոդոս

տարակոյս չկայ թէ նոյն կանոնը ընդգրկած էր Գաթիկմայի իր տեսութեան օրով ալ: Ուստի երեսուղէմի Հայ Միաբանութենէն ոմանք, հինաւուրց իրաւունքի մը վրայ հիմնուելով, ջերմեռանդութեամբ պիտի փափաքէին վերահաստատել Գաթիկմայի Ս. Աստուածածին կործանուած վանքը, շէնցնելու գալն և օժտելու ուրոյն Միաբանութեամբ մը. այս մասին ունինք խիստ շահեկան ձեռագիր «Ճառնախօրի» մը յիշատակարանը, որ բացայայտօրէն կ'ապացուցանէ այն վանքին հայկական վերաշինութիւնը: 1215-ին, մեր Ս. Յակոբայ վանքին մէջ ընդօրինակուած է նոյն Ճառնախօրի, որ կը գտնուի այժմ Վենետիկի Միթիթարեանց Մատենադարանին մէջ (շին. թ. 1553), և կ'ընծայէ մեզի նոյն Գաթիկմայի վանքին հայկական վերահաստատութեան պատմական յիշատակագրութիւններն, որոնց կարևորները նոյնութեամբ կ'ընդօրինակենք հոս. «Յամի վեցնարիւրորդի վարսնարդի և ի չորրորդում ամի շըրշարեւրեքան Հայոց տունարի (= 1215). ի թաղւորութեան Հայոց Լեոնի, ի վերջացեալ և ի նուագեալ դառն ժամանակի, յաւուրս աստուածապատիւ և հոգեւոր տեառն Յովհաննէս Հայոց Կաթողիկոսի, յայխարիս «Պաղեսիս» ի մեջ գերութեանս Երուսաղէմի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Յակովբայ Առաքելական Արքայոյ» գրեցաւ զիս գերանբաշ. . . . : Արդ՝ ցանկացող եղեալ այսմ գեղեցիկ աստուածային տառից, ձգնաւոր ոմն՝ անուն Յովնանեկս, հանդերձ իւր իւրով կրանաւոր կարգաւ, և բարի անուն ստացեալ յանձինս՝ իւրեանց ունին զվանս արտաբերուաղիս, հանդիպ Սուրբ Սիոնի, ի վերս ձանապարհին Բեղդիհեմի, որ է ինչպիսիս հանկրասարան Սուրբ Աստուածածնին. մինչ զայս յընծայումն ի տաճարն, աստուածացեալ մանկամբն Յիսուսիւ Քրիստոսիւ. վասն այսօրիկ բարի անուն և բնութեալ քանանայն Գեորգ կանկեանց զսանարն սուրբ և անուանեանց յանուն Սուրբ Աստուածածնի, յիշատակ նորա արհնութեամբ. նմանապես և եղբարարդի իւր Յովնանեկս զօր վերագոյն յիշեցաք՝ ընկալաւ զսայ բարեանց յիշատակ և բարեխաւս առ Աստուած՝ իւրեանց և ծնողաց իւրեանց և առանդեցին ի Սուրբ Աստուածածնին զանձ անկողնայեցի, ՚ի վայելումն շնորհագարդ որդւոյ իւրեանց Գրիգորոյ

դեղորոթեան մէջ (Թարգմ. էջ 71), եւ կ'անուանէ զայն «գեղազարդ եկեղեցի» եւ Օգոստ. 15'ի Ս. Աստուածածնի Տօնը հո'ն կը կատարուէր, որուն համար ունինք անհերքելի վկայութիւններ. Մօրիկ կայսեր (582-602) հրամանագիրը այս տօնին հաստատման մասին՝ պարզապէս Ս. Աստուածածնի տօնին՝ կայսրութեան բոլոր սահմաններուն մէջ տարածելու ձեռնարկ մէք. զի նոյն տօնն արդէն նախապէս հաստատուած էր Ս. Երկրին մէջ: Ինչպէս այս պատմական տեղեկութիւններն, նոյնպէս մինչեւ ցայսօր Ս. Աստուածածնի տօնին առթիւ, տեղի ունեցած տեղական սովորութիւններն կը հակասեն վերոգրեալ ձեռագրին ծանօթագրութեան: Բարեբախտաբար, «Երուսաղեմայ Տօնակարգ» խորագրով, ԺԱ-ԺԲ զարու վրացական ձեռագիրի մը հրատարակութիւնը, 1923 թին, Գերման գիտնական Կուստէնի միջոցաւ, այդ դժուարութիւնը զլիւսովին կը հարթէ. նոյն ձեռագիրը գտնուած է Փարիզի Ազգ. Մատենադարանին մէջ (Թ. 3). Կուստէն թարգմանած է զայն եւ ծանօթագրելով կազմած է Երուսաղէմի ուխտատեղիներուն ցուցակը, օգտուելով նաեւ վրացերէն երկու ձեռագիր տաղարաններէն, որոց մին գտնուած է Երուսաղէմի երբեմն վրաց, այժմ Յունաց Ս. Խաչ վանքին մէջ, իսկ միւսն ալ Սատպերտի եկեղեցւոյն Մատենադարանը. (Revue Biblique, 1924, էջ 611-623): Արդ՝ Գերման գիտնականին հրատարակած վրացական ցուցակին զիմելով՝ կը տեսնենք որ Գաբիզուայն (Ս. Կուսի հանգստեան տեղը), որ է Հայոց Ս. Աստուածածնի վանքը, ունի հետեւեալ ծանօթութիւնը, Օգոստ. 13'ին. «Ի վերայ ճանապարհին Բեթհեղէմի, ի Գաբիզուայն, Յերոզոլէմ մզոնի, ի գիւղն Պէյթ Էպրի, նաւակատիք Ս. Աստուածածնի»։ Ահա այս կերպով կը ճշդուի թէ՛ Օգոստ. 13'ին, նոյն վանքին նաւակատիքը տեղի կ'ունենար, ըստ վերոյիշեալ կանոնի. ոչ թէ Օգոստ. 15'ի Ս. Աստուածածնի Տօնը, որ յատուկ էր միայն Գեթսեմանիի տաճարին: Վանքին գտնուած գիւղը Պէյթ Էպրի, արդի Պէյր Պանիր գիւղին մէկ սխալ ուղղադրութիւնն է: Պէյթ Պահիր, ուր շինուած էր Ս. Աստուածածնի վանքը, կը գտնուէր Հոաքելի գերեզմանին մօտերը. եւ նոյն

գիւղի սահմանին՝ մէջ կը համարուին մօտակայ Պէյթ Ճալա գիւղն եւ Հայոց Ս. Յակոբայ վանքին Պարոնիսկը կոչուած ձիթատանն ու այգեատանը եւ հողերը: Առաջնոյն, Յունաց Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն մէջ, մինչեւ հիմակ ցոյց կը տրուի Ս. Կուսին նուաճ քարէ աւանդական աթոռը. երկրորդին բնդհանուր տարածութեան վրայ տեղ տեղ երեւան ելած են քրիստոնէական վիմափոր գերեզմաններ եւ հին ջրհորներ, գերեզմաններ ու ոմանց վրայ գտնուած են նշանագրեր (Palestine Exploration Fund, 1902, էջ 237-240). Իսկ տեղւոյն սենեակներու նորոգութեանց ժամանակ, երեւան հանուած են հայկական տառերով քանդակուած քարերու բեկորներ. (Ժմեղրկն. Պոմ. Երսղմի., Հար. Ա. էջ 298):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՊՁՏԻԱ ԲԱՆԵՐ ԵՒ ՄԵՆ՝ ԲԱՆԵՐ

Թերթերը, ամէն տարի, մեզի կը բերեն պատմութիւնը աշխարհի այս կամ այն կողմը պատահած ահաւոր ողորումներուն: Թերթերը սովորական դէպքերու պէս կը նկարագրեն դանձր իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով: Արտեր, պարտէզներ, այգիներ ծածկուած ջուրերու տակ, ուր ծառերու զագաթները կը ձեւացնեն կանանչի տխուր կղզեակներ. փողոցներն լցուած պզտոր եւ զոռացող ջուրերով՝ որոնք տուներու պատերը կը ծեծեն. կը թափանցեն եւ կը լեցնեն բակերը, գաւիթները, մառանը, խոհանոցը: Տուներու մէջ սարսափէն դուրս ինկած աչքեր, սրտակեղք ճիւղերով, կը նային ջուրերուն՝ երկինքին որ իր բոլոր սահմանները բացած՝ կ'ուռնցնէ մեծ ու պղտիկ ջուրերը, որոնք տակաւ աճելով՝ հասակ առած առիւծի կորիւններու պէս կը վազեն անմեղ որսեր յօշոտելու:

Տեսարանը ահաւոր երեոյթներ կ'ըզգենու տակաւ. ծառերու կոճեր, սայլեր, տակառներ, աթոռներ, տնական ամէն տեսակ կարասիներ, կենդանիներու եւ մարդոց դիակներ, խառնիխուռն, համայնական ա-